

De dood van Jan Houtsager^{1,2,3}

Versie maart 2024

Het is vrijdag 29 mei 1711. Het onweert flink. Aan de Waterstraat in Tiel, in de herberg *den Emaus* (alwaer de Emausgangers uijthangen),⁴ toebehorend aan de weduwe van Daniel Hamaackers, staan zoon en dochter Peter en Teuntie Hamaackers aan de tap. Het is tussen vijf en zes uur 's middags. Tegenwoordig zouden we het *happy hour* noemen, maar voor onze stamvader Jan zou dit uur noodlottig worden.

Jan Houtsager, 30 jaar oud, stapt de gelagkamer binnen, waar hij de broers Rutger en Gerrit Noot aantreft, die voor het noodweer naar binnen gevluht zijn. Jan bestelt een kan bier. Rutger is slecht gehumeurd en zit te mopperen. Dan vindt de volgende woordenwisseling plaats:

Jan Houtsager: “Well pratt den beer noch all”⁵

Rutger Noot: “Wie is den beer?”

JH “Ick en kenne genen beer”⁶

RN “Ghij sijt een schelm.”

Volgens Jan zelf stelt hij hierna Rutger twee keer voor samen een glas te drinken en vrede te sluiten, maar weigert Rutger dit:

JH “Well Noot wass 't niet beter dat wij onse quaestie afdroncken, soo er eenige mochten sijn geweest?”

RN “Neen, ick en suiyp met geen schelm.”

Jan repliceert dat hij nooit een schelm geweest, Rutger herhaalt dat hij dit wel is en – eerlijk is eerlijk – het is Jan die begint met knokken: hij geeft Rutger “een soeflett” (een

¹ Met dank aan Rinus Baggerman en Arie Noot.

² Dit is de beknopte versie van mijn verhaal over de dood van Jan. Ik heb het geschreven in 2006 en sindsdien enkele malen aangepast. Veel meer informatie vind je in het digitale boek dat ik over Jan geschreven heb: *Jan Houtsager, 1681-1711, het korte leven van een stamvader*. Zie mijn website.

³ Onze achternaam wordt tot 1811 volkomen willekeurig geschreven *Houtsager(s)*, *Houdtza(a)ger(s)*, alles wat je kunt verzinnen komt voor. Bij de invoering van de Burgerlijke Stand in 1811 wordt een gedeelte van de familie officieel met -s geregistreerd, een ander gedeelte zonder.

⁴ Het gaat hier om een uithangbord met een afbeelding van de Emmaüsgangers (zie o.a. Lucas 24:13-35). Het beeld van de Emmaüsgangers, vredig aan tafel met Jezus, staat in schril contrast met de rauwe gebeurtenissen die gaan volgen.

⁵ Waarschijnlijk betekent dit zoiets als ‘Wel wel, de beer zit lekker te mokken’. *Pratten* betekent volgens Van Dale en het Woordenboek der Nederlandse Taal ‘mokken, pruilen’. In zijn verweer heeft Gerrit Noot het over *praten* (... *den beer die praet...*). Het brommende geluid dat Rutger maakt is waarschijnlijk de reden waarom Jan hem een beer noemt. Volgens sommige getuigen zou Jan hem hierbij – eenmaal of vaker, kameraadschappelijk of juist hardhandig – tegen de borst hebben gestoten.

⁶ Dit zou kunnen beduiden: ‘Ik ken geen beer, natuurlijk bedoel ik jou’. Volgens anderen zou Jan hebben gezegd: *Ick en ben geen beer* ‘Ik ben geen beer (dus zul jij wel de beer zijn)’. Weer anderen hebben iets geheel anders gehoord, nl. *Hontsvot, daer meen ick U mede*, wat natuurlijk nogal aggressief zou zijn en niet in overeenstemming met Jans verhaal achteraf dat hij alleen een grapje wilde maken.

klap in het gezicht). Hierop raken zij handgemeen en worden ze door de andere aanwezigen uit elkaar gehaald.

Als Jan even later de gelagkamer verlaat – hij wil, na het ledigen van zijn kan bier, een bezoek brengen aan “het gemackjen” – loopt Rutgers broer Gerrit Noot hem na en bewerkt met een steekwapen (dat Rutger volgens sommige getuigen even tevoren van huis gehaald heeft) Jans arm en buik. Dit laatste doet hij zo grondig, dat Jans darmen “uijt den buijck puijlden”. Jan verlaat de herberg, daarbij roepend “O, mijn Godt, O mijn Godt, hoe ben ick gestoocken!” Hij komt Hendrick van Maastrigt tegen, die juist de herberg binnengaat, en vraagt deze zijn vrienden binnen voor altijd goede nacht te wensen. Hendrik loopt de herberg binnen en zegt tegen de aanwezigen: “O Godt t' is nu niet qualick gemaackt, daar is Johan Houtsager door Girrit Noot all dwars doorstoocken, en geseijt dat ick alle goede vrienden sou genagt wenschen tot in eeuwigheijt.”⁷ Volgens sommigen volgt Gerrit Jan nog de straat op om zijn karwei af te maken, maar wordt hij door derden tegengehouden en Jan wordt het huis van Willem van Arckel binnengebracht.

Om half acht leeft Jan nog, want dan komen bij hem thuis een commissaris (van politie?) en een apotheker langs en vertelt hij hun zijn kant van het verhaal. Wanneer hij precies overlijdt is niet duidelijk, maar op 4 juni 1711 wordt hij begraven, na voor 18 gulden “overluid” te zijn (de kerkklokken zijn voor hem geluid). Zijn vrouw Mijntje Beumers blijft achter met zoon Hendrik, die nog een baby is (dochter Lijsbeth is al in haar eerste levensjaar overleden).

Voorgeschiedenis

Het meest verbazende aan dit verhaal is volgens mij de snelheid waarmee, en de mate waarin het conflict escaleert: van een grapje tot een bloedbad. Zelfs als men aanneemt – zoals door sommige getuigen verklaard wordt – dat Jan niet alleen een grapje maakte maar dronken en op confrontatie uit was, Rutger zat te sarren en hem meerdere malen hardhandig tegen de borst heeft gepord,⁸ lijkt het nogal overdreven om hem, terwijl hij ongewapend is en op dat moment geen fysieke bedreiging vormt, de buik open te rijten, zeker wanneer men bedenkt dat men in die dagen voor dit soort vergrijpen de doodstraf riskeerde. Je zou bijna zeggen dat aan deze ontmoeting iets voorafgegaan moet zijn waardoor Jan en de gebroeders Noot gezworen vijanden waren, dat er iets gewroken moest worden. De verklaringen van Gerrit Noot zelf over het gebeurde lijken daar aanknopingspunten voor te bieden. Hij zegt dat hij en zijn broer 11 dagen eerder, op 18 mei, in de herberg van Willem van Leeuwen (alwaer den Ancker uijthangt) werden aangevallen door een groep mensen, onder wie Jan Houtsager, die riep “Sla dood, sla dood!”.

⁷ Gevoel voor drama kan Jan niet worden ontzegd, maar gezien de omstandigheden (je zult maar met uitpuilende darmen over straat lopen) is het hem moeilijk kwalijk te nemen.

⁸ Teuntie of Peter Hamaackers zou tegen Jan hebben gevraagd “wat dat hij met sijn droncke gat daer rusie off questie quam te maken, dat hij wederom soude gaan inde herberge, daer hij vandaen gekomen was, en dat de Noten aldaer stil en gerust waeren.”

Dat sonder aen imandt offensie te geven off eenige de minste schijn van rede daer toe, veele van het daer te saeme gekomene geselschap den supplt. en sijn voorn. broeder Rutger Nooth, op het lijff sijn gevallen, vervolgens den suppliant buijten de deur gesleept, over de straet en keijen heen en weer geslingert, met stocken en trappen met voeten ellendigh gequetst, sijn een oogh uijtgeslagen, en sijn hoofd soo arbarmlick gekneust, als of hij was geweest onder de wiltste en barbaarse menschen des werelts, hebbende aen haer niet gemancqueert den suppliant, als rabrakende vant leven ter doot te brengen, roepende eenen Jan Houtsager, sla doot, sla doot, hebbende een ront hout in de hant, om den supplt. daermede de rest te geven, indien door tusschen schietende andere menschen buijten dat geselschap niet was worden belet, waer door den suppliant de onbeschrijflickste pijn des werelts heeft uijtgestaan, sijn gehoor daer mede verloren, en noch in perikel is over dit voorgenomene assassinaat te sullen moeten sterven.⁹

Het zou kortom niets minder dan een lynchpartij geweest zijn, waarbij Gerrit een oog en zijn gehoor verloren zou hebben. Gerrit zou van het incident aangifte hebben gedaan, maar de autoriteiten zouden geen maatregelen hebben genomen, en de schuldigen zouden nog steeds ongestraft rondlopen en doorgaan met hun misdragingen.

Terug naar 29 mei, de dag van de steekpartij, maar nu in de lezing van Gerrit Noot: op die dag zouden zijn broer en hij in de herberg hebben gescholen voor het onweer, toen Jan Houtsager met zijn handlangers uit het huis van Willem van Leeuwen, herbergier van Het Ancker, kwam, de herberg binnenliep en zich zo agressief tegen hen gedroeg dat zij voor hun leven vreesden. Hij, nog zwak van de gebeurtenissen van nog geen twee weken geleden, zou met een mes zijn leven verdedigd hebben. De gewelddadige intenties van Jan Houtsager en zijn trawanten worden bevestigd door een andere getuige, die het heeft het over een kameraad van Jan (Gerardus Sickel) die een mes heeft en naar de herberg gekomen is om het te gebruiken. Deze man zou, volgens dezelfde getuige, teleurgesteld zijn geweest dat Jan zo snel was uitgeschakeld: hij had zich verheugd op een wat uitgebreidere steekpartij.

Nu ligt het voor de hand dat de direct betrokkenen en hun vrienden van alles hebben verzonnen om de andere partij zwart te maken en hun eigen partij onschuldig te doen lijken (dit geldt zowel voor Jan en zijn kameraden als voor de “Noten”),¹⁰ maar het verhaal dat Jan Houtsager Gerrit Noot bij een eerdere gelegenheid iets ernstigs misdaan is in die zin geloofwaardig, dat het de gang van zaken op 29 mei op een natuurlijke manier verklaart. Misschien was er geen sprake van noodweer, zoals Gerrit Noot beweerde, maar van een wraakactie. Eigen rechter spelen is natuurlijk niet toegestaan, maar als het waar is dat Gerrit door Jan zo ernstig verminkt was, dan zijn woede en wraaklust van de kant van Gerrit zeer voorstelbaar.

⁹ De verklaringen van de gebroeders Noot zijn te vinden in een verzoekschrift van hun advocaat aan de rechtbank om hen niet te vervolgen omdat zij zouden hebben gehandeld uit noodweer.

¹⁰ Van Jan is bekend dat hij het met de waarheid niet altijd zo nauw nam (zie de informatie over hem in zijn parenteel).

Tot slot

Er zijn geen processtukken voorhanden. De verdere levensloop van Gerrit en Rutger doet vermoeden dat het beroep op noodweer is aanvaard en dat zij niet gestraft zijn, misschien zelfs niet vervolgd.

Helemaal helder is de zaak niet. In de verklaring van Gerrit Noot over de lynchpartij op 18 mei worden geen getuigen genoemd. In een later stuk van zijn advocaat is wel sprake van (weigerachtige) getuigen, maar het is niet duidelijk op welke gebeurtenissen hun getuigenissen betrekking hadden moeten hebben. Je zou je kunnen afvragen of, indien het verhaal over de lynchpartij werkelijk waar was, de autoriteiten er geen werk van gemaakt zouden hebben. Een incident als dat kan niet onopgemerkt gebleven zijn en zelfs als de meeste getuigen onwillig waren (de meesten hadden waarschijnlijk zelf meegedaan), zal zoveel rumoer toch de aandacht van passanten en omwonenden hebben getrokken. Men zou kunnen denken dat de stadsbewoners misschien bang waren voor Jan en de zijnen, maar uit de getuigenverklaringen over de steekpartij van 29 mei blijkt dat de daar aanwezigen wel degelijk bereid waren om verklaringen af te leggen die voor deze mensen belastend waren. Ook zou een spitsvondige jurist waarschijnlijk korte metten hebben gemaakt met de bewering van Gerrit Noot, die immers zijn gehoor verloren was, dat hij Jan Houtzager enige keren tegen zijn broer heeft horen zeggen “Den beer die prat”. We zullen er ons waarschijnlijk bij neer moeten leggen dat we nooit achter de volledige waarheid zullen komen. Ik denk niet dat enig politieteam bereid zou zijn deze *cold case* te heropenen.

Een andere vraag die open blijft is waar de vijandschap tussen Jan en de broers Noot vandaan kwam. Jan en zijn vrienden hebben vast een reden gehad om de broers half dood te slaan elf dagen eerder, en ook als het verhaal van Gerrit niet waar is, vraag je je af waarom ze zo de pest aan elkaar hadden. Het zou kunnen zijn dat het iets met de zogenaamde ‘plooiërijen’ te maken had. Dit waren politieke onlusten in Gelre tussen 1702 en ca. 1720 rondom de benoeming van personen in publieke functies. Er is in de getuigenverklaringen iets dat een beetje die kant op wijst, maar ook niet meer dan dat.¹¹ Maar ze kunnen natuurlijk ook eerder ruzie hebben gekregen om een andere reden: geld, een vrouw, een familievete, noem maar op.

Wat duidelijk lijkt is dat deze mensen geen lieverdjes waren, ook geen pijprokende intellectuelen, maar vrij ruig volk,¹² en ook dat er tussen Gerrit en Jan op zijn minst “oud zeer” bestond.

In 2006 schreef ik ...

¹¹ Meer hierover in het digitale boek dat ik over Jan geschreven heb: *Jan Houtsager, 1681-1711, het korte leven van een stamvader*. Je vindt het via dezelfde webpagina waar je dit verhaal gevonden hebt.

¹² Interessant in dit opzicht is het detail dat de eerdergenoemde Gerardus Sickel een pruik droeg, want die werd hem op een gegeven moment van het hoofd getrokken. Blijkbaar was het dragen van pruiken niet voorbehouden aan de hoogste klassen.

Misschien is er in de Waterstraat in Tiel nog een horeca-gelegenheid te vinden waar we enkele vertegenwoordigers van beide families kunnen verzamelen en het geval alsnog afdrinken. Beter laat dan nooit.

... maar dat is verouderd, want dat hebben we inmiddels gedaan.

Verzoening na 300 jaar

Op zondag 29 mei 2011, op de kop af 300 jaar na het steekincident, hebben vertegenwoordigers van de families Houtzager(s) en Noot elkaar ontmoet en voor altijd de vete beëindigd. De Waterstraat is er nog, daar was wel een banketbakker, zoals te zien op de foto, maar geen horeca-gelegenheid, daarom hebben we op een andere plek het glas geheven.

Wel hebben we ons op de Waterstraat laten fotograferen tijdens een verzoenen gebaar.

V.l.n.r. Peter Houtzagers (ik), Harry Houtzager, Armanda Noot, Harry Noot, Willem Houtzager.

Ook aanwezig op deze dag, maar niet op de Waterstraat, was mijn enige naamgenoot – voor zover ik weet – Peter Houtzagers, rechts op de foto hieronder. Onze overgrootvaders waren broers. Mijn overgrootvader was de architect Petrus Johannes Houtzagers (1857-1944), de zijne zijn broer Jacobus Dirk (1860-1927). Rechts hij, links ik.

